

Stormfloden 1634

og dens Virkninger paa Sønderjyllands Vestkyst.

Af Cand. theol. M. H. Nielsen.

Sønderjyllands Vestkyst er som bekendt i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer. Særlig iøjnefaldende turde disse Forandringer vel være paa den Del af Kysten, der ligger Syd for Vidaaen. For faa Aarhundreder tilbage var nemlig Størstedelen af de vidtstrakte, frugtbare Koge, der nu findes mellem nævnte Aa og Husum Aa, Havbund eller Vader, der daglig overskylledes af det salte Vand, mens Resten bestod af talrige i Almindelighed ret smaa uinddigede Øer. Ved den jævnt fremadskridende Marskdannelse med paafølgende Inddigning er Kystlinien imidlertid efterhaanden rykket længere og længere mod Vest.

Paa den Maade har Natur og Kultur i Forening stadig gjort nye Erobringer fra det graadige Hav. Men man maa dog ikke mene, at der i hin evige Strid imod Vesterhavet kun er Tale om Nederlag for dette. De Sejre, Havet har vundet, er tværtimod langt større end Nederlagene, det har lidt. Thi hvad der nu er fravundet Havet, er kun en Brøkdæl af, hvad der tidligere er tabt. En Gang har Kystlinien gaaet saa langt ude, at baade Vaderne og de mange Smaaøer, der nu findes langs Kysten, hørte med til Fastlandet.

De store Omvæltninger, hvorved Øerne er revne løs fra Fastlandet, og saa store Dele af dette er forvandlede til Hav, skyldes dels en Sænkning af Jordoverfladen, dels den lange Række af Stormfloder, der i Tidernes Løb har ramt Landet. Vi ved imidlertid ikke, naar den omtalte Sænkning har fundet Sted, og det samme gælder tildels med Hensyn til de Stormfloder, der har hærget Kysten. Man har rigtignok tidligere ment, at saa godt som hele den store Omvæltning skulde være sket efter Midten af det 13. Aarhundrede, idet man er gaaet ud fra Paalideligheden af den gamle Kartograf Johannes Mejers Angivelser. Denne Mand, der ved Midten af det 17. Aarhundrede tegnede sine „historiske“ Kort over Sønderjyllands Vestkyst, har villet vise os, hvorledes denne Kyst saa ud omkring ved Aaret 1240. Men nyere Undersøgelser ¹⁾ har tilstrækkelig godtgjort, at de Mejerske Kort er alt andet end historiske, idet de hviler paa mer eller mindre apokryfe Kirkelister og upaalidelige Sagn og Overleveringer. ²⁾ Heller ikke de gamle Krønikeskriveres Beretninger om de Oversvømmelser, der i Oldtiden og Middelalderen har hjemsøgt Vestkysten, kan der tillægges synderlig historisk Værdi. Ogsaa de hviler for Størstedelen paa løse Sagn og ikke paa Optegnelser, der er nogenlunde samtidige med de skildrede Begivenheder. ³⁾

Er det umuligt med Bestemthed at sige, naar de

¹⁾ P. Lauridsen: Kartografen Johannes Mejer, Hist. Tidsskr. 6. R. I. 239 f.

²⁾ Det samme gælder Generalmajor Geerz' hist. Kort over Vestkysten, der i alt væsentligt hviler paa de Mejerske Kort, Hist. Tidsskr. 6. R. II. 161 f.

³⁾ Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XXIV. 1 f.

store Vandfloder er indtrufne, er det end mere umuligt at sige, hvor stor Skade hver enkelt af dem har medført. De fleste gamle Krøniker holder rigtignok for, at den saakaldte „store Menneskedrukning“, der i Almindelighed henlægges til Aaret 1362, har været „den allerstørste“ Flod. 30 Sogne skal være gaaede under, og mellem Elben og Ribe skal der være druknet 200,000 Mennesker. Det sidstnævnte Tal er altfor svimlende stort; derimod synes Antallet af Sogne bedre at kunne passe, idet der i Tiden fra 1340 til 1440 faktisk er forsvundet ca. 50 Kirker og Kapeller paa Sønderjyllands Vestkyst.¹⁾

Det er muligt, at denne Stormflod virkelig er den „allerstørste“, men paa Grund af Kildernes Mangelfuldhed kan vi paa ingen Maade fastslaa det som sikkert. Derimod turde det være hævet over enhver Tvivl, at af alle de Oversvømmelser, som vi har tilforladeligt Kendskab til, er der ingen, der har været saa skæbnesvanger for Sønderjyllands Vestkyst som den, der indtraf Natten imellem den 11. og 12. Oktober 1634.²⁾ Mindet om hin Ulykkesnat lever endnu blandt Kystens Beboere, der ved at fortælle mangt et Sagn om de Ulykker, der den Nat ramte deres Land. Præsten Terpager, der hundrede Aar senere skrev sin Ribe Bys Historie, fortæller, at man endnu paa hans Tid kunde høre Folk regne Aarene efter Stormfloden 1634, idet en eller anden Begivenhed ofte omtaltes

¹⁾ Hist. Tidsskrift 6. R. V. 215.

²⁾ Stormfloden 1634 ramte hovedsagelig kun Hertugdømmernes Vestkyst, mens f. Eks. Stormfloden 1825 hærgede Kysten lige fra Maas til Skagen. Sidstnævnte Flod menes da ogsaa at være den, der inden for den historiske Tid har anrettet størst Skade paa Vesterhavets Kyster. G. Eilker: „Die Sturmfluthen in der Nordsee.“ Emden 1877. S. 34 f.

som sket saa og saa mange Aar efter „den store Flod“.¹⁾ Dette er vel ikke Tilfældet mere, men endnu staar dog hin Flod for Beboerne langs Kysten som en Mærkepæl i Egnens Historie, og endnu betragter de den ubetinget som „den store Flod“ tiltrods for de vældige Oversvømmelser, der inden for Mands Minde (1825 og 1839) har hjemsøgt Kysten.

Det er ikke underligt, at Mindet om hin Katastrofe uudslettelig har indbrændt sig i Folkets Bevidsthed. Mellem 10 og 15 Tusinde Mennesker satte Livet til i Bølgerne, og endnu flere mistede alt, hvad de ejede, eller i hvert Fald en stor Part af deres Gods. Stormfloden 1634 var for Vestkystens Vedkommende et Led i den Kæde af Ulykker, der i det 17. Aarhundrede bidrog til at gøre Bonden fattig.

I. Det gamle Nordstrands Undergang.

Den lille Ø Nordstrand,²⁾ der ligger ude ved Sønderjyllands Vestkyst, knap en Mil fra Fastlandet, er nu til Dags kun en Skygge af, hvad den fordem har været.

¹⁾ Terpager: Ripæ Cimbricæ. S. 739.

²⁾ Af den righoldige Litteratur til Øens Historie skal her nævnes: A. Heimreich: Nordfresische Chronik (Falcks Udg., Tønder 1819), E. C. Kruse: Topographie der Insel Nordstrand vor der Fluth vom Jahre 1634, Provinzialberichte 1795 I. B., Joh. Petreius: Eine kurze Beschreibung des Ländleins Nordstrand, trykt i Camerers Nachrichten von merkw. Gegenden der Herzogthümer II. B., H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchl. Stat. II. 643 f, P. Lauridsen: Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen, Hist. Tidsskr. 6. R. 5. B., Dr. R. Hansen: Küstenänderungen im südwestl. Schleswig, Petermanns Mittheilungen 1893, samme Forf.: Beiträge zur Gesch. u. Geogr. Nordfrieslands im Mittelalter, Zeitschr. 24. B. og — last not least — Eckermann: Die Eindeichungen auf Nordstrand u. Pellworm, Zeitschr. 25. B.

Indtil 1634 var de nuværende Øer Pelvorm, Nordstrandischmohr og Hamburgerhallig Dele af Nordstrand, og gaar vi et Par Aarhundreder længere tilbage, har Øen vel været omtrent dobbelt saa stor som i Aaret 1634. Ja, den Tid ligger maaske ikke saa fjærnt, da den slet ikke var nogen Ø, men forbunden med Fastlandet. Baade Overleveringen og Øens oprindelige Navn Strand, som den endnu ofte kaldes af de omboende Frisere, tyder i den Retning. Vi kan ogsaa ad historisk Vej godtgøre, at Afstanden imellem Nordstrand og Fastlandet i sin Tid har været langt mindre, men selve Adskillelsen ligger forud for den historiske Tid.

Der er næppe nogen Del af den sønderjydske Vestkyst, der i Tidernes Løb har lidt saa meget af Havets Oversvømmelser som hint gamle Landskab Strand. Nu ligger baade Nordstrand og Pelvorm lunt gemte bag en Ring af høje Diger, saa de paa Afstand tager sig ud som Fæstninger, der er omgivne af mægtige Volde. Selv mod de største Floder formaar disse Diger at skærme Øerne. Men saadan har det ikke altid været. Oprindelig var Straud uinddiget ligesom Halligerne nu til Dags. Efterhaanden begyndte Beboerne saa her ligesom paa Fastlandet at opføre Sommerdiger \circ : lave Diger, der kunde beskytte Landet mod mindre Floder i Sommertiden. Saa-danne Diger taler allerede Saxo om. Først senere skred man til Opførelsen af højere Diger, der skulde kunne beskytte mod hvilken som helst Flod.

Dette Maal naaedes dog ikke helt. Digerne var dels for lave, dels for slet byggede til at kunne modstaa Vandets Magt, og idelig meldes der om Digebrud med Oversvømmelse og Ødelæggelse af større eller mindre Stykker af Landet. Særlig haardt har de Floder, der

indtraf efter Midten af det 14. Aarhundrede, ramt det lille Landskab. Af en Fortegnelse over det slesvigske Domkapitels Indtægter fra Midten af det 15. Aarhundrede fremgaar det, at ikke mindre end 25 Sognekirker og Kapeller paa Strand i den forløbne Tid er gaaede under ved Vandflod.

Selv om der i den følgende Tid ikke indtraadte saa store Omvæltninger i Øens Historie, høres der dog jævnlig lige indtil 1634 om ødelæggende Oversvømmelser. Stadig maa Digerne rykkes længere tilbage, saa større eller mindre Stykker af Landet enten straks forvandles til Hav eller ogsaa bliver Forland, der er udsat for at blive overskyttet selv af de mindste Stormfloder. En Gang imellem inddigedes der ganske vist ogsaa et Stykke Forland eller Halligland, men hvad der saaledes vandtes, kunde som Regel ikke veje op imod, hvad der tabtes.

I Anledning af Landskattens Forhøjelse blev Nordstrand umiddelbart før den store Katastrophe opmaalt og kortlagt af Landmaaleren Jan Berend eller, som han i Almindelighed kaldes, Johann Berentsen fra Fredrikstad ¹⁾ Øens Fladeindhold inden for Digerne beløb sig da til 43,134 Demat 163 Roder. Heri er dog ikke medregnet Mellemdiger, Veje, Søer og Vandløb, hvis Fladeindhold beløb sig til 1203 Demat.

Landskabet Strand havde fra gammel Tid af været

¹⁾ Vi har kun et Par temmelig plumpe Kopier af J. B.'s Kort, men dette har tjent som Grundlag baade for Joh. Wittemacks fortrinlige Kort over Nordfriesland fra 1640 (paa det kgl. Bibl.) og for de Mejerske Kort. (Hist. Tidsskr. 6 R. I. 276 f.) Ifølge en af J. B. selv udstedt Kvittering udbetaltes der ham 3593 Mk. 12 Sk. lybsk for hans Arbejde. A. XX. Nr. 1001 p. 168: Statsark. i Slesvig.

inddelt i 5 Herreder, men dette Tal var 1593 blevet indskrænket til 3. Pelvorms Herred, der var det mindste, udgjorde den sydvestlige Del af Øen og omfattede de 4 Sogne Pelvorm, Balum, Buphever og Ilgrof. Beltring Herred omfattede hele den nordlige Del af Øen og bestod af følgende 8 Sogne i Rækkefølge fra Vest til Øst: Westerwold, Osterwold, Bupte, Bupsee, Kønigsbøl, Volgsbøl, Rørbek og Esbøl. Edoms Herred, der var det største, omfattede den sydlige Del af Øen og bestod af de 10 Sogne Brunock,¹⁾ Stintebøl, Gaikebøl, Odenbøl, Trindermarsch, Evensbøl, Hersbøl, Lith, Hamm og Morsum.

Øen havde nærmest Hesteskoform, idet den strakte sig i en Bue mellem de nuværende Øer Nordstrand og Pelvorm, der dannede de to Yderspidser. Den var kun en Mil bred og knap 3 Mile lang.²⁾

Der boede mellem 8 og 9000 Mennesker paa Øen, og Antallet af samtlige Gaarde og Huse beløb sig ifølge en Liste, som senere skal meddeles, til 1754. Det var et rent Bondeland, idet der ikke fandtes en eneste Købstad paa Øen. Og de fleste Bønder var som i Marskegnene i det hele taget Selvejere. Kun paa Kirkegodset og paa de to adelige Godser Seegaard og Morsum fandtes der en Del Fæstere. Begge de nævnte Godser bestod vistnok væsentligst af Strøgods. Det var i det mindste Tilfældet

¹⁾ Brunock Kirke ødelagdes i Stormfloden 1615 og blev ikke senere genopført. Sognet var indtil 1634 henlagt under de to Nabosogne Stintebøl og Ilgrof.

²⁾ Jonas Hoyer siger i sin Beskrivelse af Nordstrand fra 1624, at den var 14 Mil i Omkreds, og han fortæller om to Mænd, der med Held havde forsøgt at løbe Øen rundt en Dag, for hvilket Mesterstykke den ene havde vundet 50 Rdlr., den anden en — Ambolt. Camerer, Nachrichten II. 762.

med det sidstnævnte, hvis Ejendomme laa spredte i Sognene Odenbøl, Kønigsbøl, Bupte, Lith og Morsum.¹⁾

Nordstrand var af Naturen et rigt og frugtbart Land, der for Størstedelen bestod af den fedeste og bedste Marskjord. Selv om Jorden stadig var under Plov, og selv om den ingen Gødning fik, hvad der som oftest var Tilfældet, bar den hvert Aar sine 20 Fold. Dog fandtes der ogsaa, særlig i den østlige Del af Landet, større Strækninger af mager, moseblandet Jord, paa hvilken der kun dyrkedes Rug og Havre, og som stadig maatte have rigelig Gødning. Desuden laa der midt i Landet en ca. 1000 Demat stor udyrket Mose, fra hvilken Øen forsynedes med Brændsel. Dette Mosedrag bar Navn af „Høje-Mose“, fordi det hævede sig en Del over det omliggende flade Land.

Hvert Efteraar laa Øens mange Smaahavne fulde af Skibe fra Holland og fra Husum, der udførte Landets Produkter. „Ofte har jeg,“ siger Præsten Joh. Petreius i sin fortrinlige Beskrivelse af Nordstrand fra Slutningen af det 16. Aarhundrede, „undret mig over, at saa stor en Mængde Mennesker, nemlig over 8000, daglig kan blive rundelig mættet i saadant et lille bitte Land, mens der dog samtidig kan udføres saadan en Mængde Korn, fede Øskne og Kør, Smør, Ost og flere Hundrede Lam.“ Bl. a. udførtes der aarlig over 600 fede Stude. „Give Gud,“ følger Præsten til, „at vi maatte erkende en saa rig Velsegnelse og nyde den med Tak!“

¹⁾ Godsets samlede Jordebogsindtægter udgjorde i Aaret 1623 1,386 Rdlr. 6 Sk. 1625 holdtes der paa selve Hovedgaarden, hvortil der hørte 238 Demat, kun 32 Kør. Statsark. i Slesvig A. XII. 4. Nr. 75, Stemann: Gesch. des öffentl. und Privat-Rechts des Herzogth. Schleswig III. 346 f.

Simplere Folk bar hjemmelavede, uldne Klæder, men de mere velhavende klædte sig i Silke og engelsk Klæde. Husene var baade smukkere og mere solidt byggede her end paa Fastlandet, tiltrods for at Materialet maatte hentes langvejs fra. Tømmeret hentedes i Almindelighed fra Norge og Stenene til de som oftest grundmurede Bygninger fra Fastlandet. „Væggene i Husene er,“ siger Petreius, „næsten overalt opførte af Mur- eller Teglsten og Skilkalk, og der er mange Huse, i hvilke der er anvendt 20 til 24,000 Sten.“

Det var næppe af lutter Overdaadighed, man byggede saa solidt, mere vel fordi det var nødvendigt. Ellers kunde let den første den bedste Stormflod, der brød ind igennem Digerne, vælte Husene over Ende. Ganske vist var de anbragte paa Værfer eller Jordvolde, men alligevel laa de, som Erfaringen ofte nok havde vist, langt fra saa højt, at Flodvandet ikke kunde gøre dem nogen Skade. Det fik de ulykkelige Beboere ogsaa at føle i hin skæbnesvangre Oktobernat 1634, da Havvandet efter at have gennembrudt Digerne som en altødelæggende Lavine rullede hen over Øen og væltede Huse og Gaarde over Ende, som havde de været Korthuse.

Efter en god Sommer var der fulgt et mildt Efteraar med stadig Østenvind. Den 11. Oktober slog Vinden om fra Sydøst til Sydvest, og det faldt ind med Regn. Henimod Aften blæste det op til en orkanagtig Storm, saa det næppe var muligt for noget Menneske at staa fast paa Jorden. Med Stormen fulgte der Regn, Hagl, Lyn og Torden. Ingen mindedes et saadant Uvejr, og mangan en mente, at Himmel og Jord maatte styrte sammen, og at Dommedag var forhaanden. Efterhaanden drejede Vinden

sig fra Sydvest om til Nordvest, hvilket som Regel for denne Kysts Vedkommende medfører store Floder. Tilmed var det Nymaane og som Følge deraf Springflod. Alle Forhold bidrog saaledes til at fremkalde en særlig stor Flod. ¹⁾

Ret længe formaaede Digerne heller ikke at modstaa Bølgernes mægtige Slag. Omkring ved Kl. 10 skete det første Digebrud ved Stintebøl, der laa ved den østlige Side af den store Rungholtbugt paa Øens Sydside. Her havde Digerne i lang Tid været særlig slette, og det var intet Under, at det første Brud skete netop her. Snart gennembrødes Digerne mange andre Steder, tilsidst var der ikke mindre end 44 Veler eller Kanaler, gennem hvilke Vandet skyllede ind over Landet. Da Havdigerne først var gennembrudte, varede det ikke længe, inden Vandet gennem de mindre solide Mellemdiger banede sig Vej fra den ene Kog til den anden. Kl. henad 11, en Time efterat det første Digebrud var sket, mærkede man det salte Vand i Gaikebøl, men først 3 Timer senere naaede Vandet ind i den noget højtliggende Præstegaard, hvis Beboere maatte ty op paa Loftet. Andensteds fra meldes det, at Vandet

¹⁾ Heimreich II. 134 f., Zeitschr. XXV. 141 f., P. Sax's Beskrivelse af Nordstrand Gl. Kgl. Saml. Nr. 1025 Fol., Matth. Lobedanz: Ach und Sache des im Wasser ertrunkenen Marschlandes Nordstrandt. Eine Klag Predigt (holdt for Menigheden i Gaikebøl, hvor L. var Præst). Hamburg 1634, Lobbe Obbesen: Ein nyes Klage Leedt van der gruwlicken vnde ersckrecklyken, groten Waterfloth . . . 1634 . . . in vnsem Lande Nordt Strande. Gedrückt im Jahr 1636, Copia aff en Skriffuelse fra en Præst til Jevenstad vdi Holstein, hvorvdi findis bedrøffueligen angiffuit om den store forferdelige Storm oc Wandflod, som sig den 11. Octbr. Aar 1634 Burchardi Nat er tildragit. Tilskreffuit en fornemb Borger til Hamburg den 24 Octobris. Prentet Aar 1635.

stod 5 Alen højt i Husene. ¹⁾ Snart var hele Øen forvandlet til et Hav, kun „Høje-Mose“ ragede endnu frem af Vandet.

Ubeskrivelig var den Rædsel og Forvirring, Katastrofen bragte over de ulykkelige Beboere. Som Regel tog de deres Tilflugt til Loftet, naar Vandet trængte ind i Husene, men heller ikke her var de sikre. Som oftest blev Husene „slet borte“, væltede helt over Ende, og skete det, var der kun ringe Udsigt til Redning. Nogle lykkedes det dog at komme op paa Taget af Huset eller at faa fat i en Bjælke, en Fjæl eller lignende og saaledes svømmende gennem Bølgerne at redde sig hen til et højere liggende Hus. Saaledes var der, for at nævne et Eksempel, en Mand, der reddede sig selv tilligemed 3 Børn paa et Stykke af det splintrede Hus, mens hans Hustru og 4 Børn blev i Bølgerne. ²⁾ Nogle lykkedes det endog paa den Maade at bjærge sig helt over til Fastlandet. Folk bandt sig ogsaa undertiden fast til sine nærmeste for sammen med dem at bjærge Livet eller at gaa Døden i Møde. Ofte fandt man bagefter Familier paa 4, 5 Mennesker saaledes sammenbundne. Hist og her sendte et flammende Baal sit Lys ud over det oprørte Hav. Det var Huse, der var komne i Brand, hvilket let kunde ske, naar Beboerne med tændte Lys flygtede op paa Loftet. De ulykkelige Mennesker havde da kun Valget mellem at brænde inde eller at kaste sig ud i Bølgerne, og mange har vel valgt det sidste.

Det var et sørgeligt Syn, der traadte de reddede Nordstrandinger i Møde, da Solen næste Morgen gik op over deres Ø. Paa én Nat var det skønne, frugtbare

¹⁾ Statsark. Slesvig A. XX. Nr. 1014 p. 102 f. ²⁾ Sammesteds.

Land som forvandlet til en Ørken. Mangt et Slægtskabsbaand var sønderrevet, og rige Folk var i Løbet af faa Timer blevne fattige. Rygtet fortalte, at der paa hele Øen kun var 400 Mennesker i Live, men det viste sig senere, at dette Rygte overdrev ikke saa ganske lidt. Vi har fra Tiden umiddelbart efter Oversvømmelsen en Del baade trykte og haandskrevne Opgørelser over de Tab, Katastrofen havde medført. ¹⁾ Der findes enkelte, iøvrigt ret ubetydelige, Uoverenstemmelser mellem de forskellige Lister, og der kan selvfølgelig kun tillægges disse tilnærmelsevis Nøjagtighed. Ifølge en af dem — nedenævnte „Designatio eller Fortegnelse“ — stillede Tabene sig saaledes:

	drukne Mennesker	Gaarde og Huse	
		„slet borte“	„beholdne“
Lith	171	41	11
Hamm	365	72	22
Morsum	350	84	16
Esbøl	170	39	13
Rørbek	380	94	6
Volgsbøl	340	75	7
Køningsbøl	212	62	18
	1988	467	93

¹⁾ A. XX. Nr. 1013 Statsark. i Slesv., Sax's Beskr. af Nordstrand. I et Eksemplar af Boetius: De cataclysmo Nordstrandico paa det kgl. Bibl. findes ogsaa en haandskreven Liste. Designatio eller Fortegnelse paa de arme ælendige Mennesker, som saa ynckelig ere drucknede oc omkomme vdi Nordstrand oc Eydersted Anno 1634 den 11 oc 12 Octobris forleden om Natten. Saauel som oc huis Fæ og Queg der er bleffuen, oc huor mange Huse i huer Sogn bortskuldt aff Wand. Saa oc huor mange aff Gudz Naade ere bewarede oc ikke borttagne. Prentet Aar 1635. Samme Fortegnelse findes omtr. ordret i „Copia aff en Skriffuelse“.

	druknede Mennesker	Gaarde og Huse	
		„slet borte“	„beholdne“
	1988	467	93
Bupsee	490	94	26
Bupte	260	52	6
Osterwold	394	43	6
Westerwold	164	56	19
Balum			
Pelvorm	1012	191	63
Buphever	340	90	34
Ilgrof	283	75	10
Stintebøl	366	75	16
Brunock			
Gaikebøl	232	73	31
Odenbøl	142	38	32
Trindermarsch	100	33	24
Evensbøl	234	37	49
Hersbøl	30	11	10
	6035	1335	419

Alle Sogne er ramte af Ulykken, men det har sin Interesse at se, at der i dem alle er blevne en Del Huse tilbage. Værst medtaget var det store Rørbek Sogn paa Øens nordøstlige Side, af hvis 100 Gaarde og Huse der kun blev 6 „smaa Huse“ tilbage. Mindst medtagne var Sognene Gaikebøl, Odenbøl, Trindermarsch, Evensbøl og Hersbøl, der alle med Undtagelse af Trindermarsch laa i samme Kog. De udgør Størstedelen af det nuværende Nordstrand.

Foruden Huse og Gaarde var der bortskyllet 28 Møller. Antallet af druknede Heste, Hornkvæg, Faar og Svin sættes med et rundt Tal til 50,000 Stkr. Hertil kommer, hvad

der mistedes af Hø, Korn, Bohave og andet rørligt Gods. Hele Marker var revne bort, og Resten af Landet var gennemfuret af større eller mindre Veler. Gennem de 4 største af disse, der fandtes ved Lith, Stintebøl, Balum og Bupte, strømmede Havvandet daglig ind og ud. Den fordem inddigede Ø var med andre Ord forvandlet til en Hallig, hvis Overflade tilmed kun i ringe Grad hævede sig over daglig Vandstand.¹⁾

En Følelse af Modløshed greb de Mennesker, der var blevne tilbage. Ødelæggelse og en haabløs Tomhed mødte jo Øjet, hvorhen det vendte sig. „Mere end Halvdelen af Husene er bortskyllede, de, der endnu er tilbage, staar øde, Vinduer, Døre og Vægge er sønderslaaede. Øde ligger Markerne, og Vintersæden er borte. Hele Sogne staar tomme, i andre er der kun faa Mennesker tilbage. Guds-husene er øde, der er hverken Præster eller Menighed til at besøge dem.“ Saaledes skriver Præsten i Gaikebøl faa Dage efter Ulykken.

Da de, der havde bjærget Livet, atter var komne en Smule til Besindelse, begyndte de at anstille Betragtninger over, hvad Aarsagen kunde være til den Ulykke, der var gaaet hen over Landet. Og de allerfleste kom i deres Betragtninger til det Resultat, at der ikke kunde være Tale om naturlige Aarsager til en saa ualmindelig Flod. Nej, det var en Straffedom, en ny Syndflod, som Gud i sin berettigede Vrede havde sendt over et Folk, der „under Kristennavn førte et hartad hedensk Levned.“ Og

¹⁾ Saadanne Marskøer med moseagtigt Underlag ligner, som det træffende er sagt, en Svamp, der udvider sig ved Fugtighed, men skrumpes ind, naar den bliver tør. Efter Nordstrands Inddigning var Jorden ved Vandets Afledning efterhaanden bleven tør og havde derved sænket sig. Provinzialb. 1795 I. 101.

gennen sine Tjeneres Mund havde Gud forud forkyndt, at Katastrofen vilde komme. Saaledes havde Præsten i Lith, Petrus Clio, der iøvrigt selv tilligemed en Datter var blandt de druknede, forudsagt sine Sognebørn den guddommelige Tugtelse. Ligeledes havde mærkelige Jærtegn noksom tilkendegivet, at strenge Tider stod for Døren. Vildt var fra Fastlandet svømmet over til Nordstrand, meget Kvæg var blevet rasende, Træer havde blomstret to Gange i et Aar, en Høne havde lagt tre til hinanden fastvoksede Æg, Brød og Boghvedegrød var bleven „forvendt til idel Blod“ o. s. v. Adskillige af disse Jærtegn forekommer os lidet mærkelige, andre synes vel mere fænomenale, men vi kan dog næppe med Heimreich betragte dem som „umiskendelige Tegn“ paa den forestaaende Ulykke.

Hensigten med den guddommelige Straffedom var, som Peter Sax siger, at føre Beboerne til „at gøre Bod og til at afstaa fra deres slette Levned.“ Og mange er de Synder, der lægges de gode Strandinger til Last. Nægtes kan det da heller ikke, at de gamle Frisere paa Nordstrand har været ret haarde Halse. Ikke helt uden Grund klages der i en fyrstelig Skrivelse fra 1617 ¹⁾ over, at der føres „et fast barbarisk Levned“ paa Øen. Det, der i nævnte Skrivelse særlig klages over, er — „for ikke at tale om andre Laster og Forbrydelser“ — „de utallige, ja mangfoldige Mord“, som fandt Sted. Blodhævn havde tidligere været almindelig blandt Friserne og var det vel trods strenge Forbud tildels endnu, saa det ene Drab førte det andet med sig. Desuden hørte Kroslagsmaal med paafølgende Drab langt fra til Sjældenheder, ja selv private

¹⁾ A. XX. 2342. Statsark. i Slesv.

Gæstebud endte ofte med Blodsudgydelse.¹⁾ Præsten Boetius, der som faa var inde i Forholdene paa Øen, siger, at Folk her kunde myrde fremmede „ved en ringe, ja selv uden nogensomhelst Anledning.“ Var der ingen fremmede ved Haanden, kæmpede Landsmand mod Landsmand. Nogen Udæskning før Kampens Begyndelse fandt som Regel ikke Sted, heller ikke indlod man sig i en ærlig Brydekamp med sin Modstander. „Næppe er,“ siger Boetius, „et eller andet Ord vekslet, før de med deres temmelig korte Knive gennemborer Brystet eller Siderne“ paa den ulykkelige, der er bleven Genstand for deres Vrede.²⁾

Faa eller ingen søgte Aarsagen til Katastrofen der, hvor den med Rette maatte søges, nemlig i Digernes slette Tilstand. Heimreich og andre Forfattere, der har skrevet efter 1634, ved at berette mange Eksempler paa den ligefrem gudsbespottelige Tillid, som Indbyggerne nærede til Digernes Styrke og Soliditet. En Mand ved Navn Ocke Levensen paa Nordstrand skal saaledes have udtalt, at nu havde man et Jærndige. I et plattysk Digt, der er forfattet af Lobbe Obbesen fra Nordstrand to Aar efter Katastrofen, omtales den samme hovmodige Tillid til Digernes Soliditet: „Men mende, ydt wehre ein ewich Werck, vnde wörden nümer tho schanden.“ Men man forstaar ikke, hvorfra en saadan Tillid skulde komme. Af de Aktstykker vedrørende Landskabets Dige- og Kogssager fra

¹⁾ Talrige Eksempler findes anførte i Arkivsekretær Matthiesens Optegnelser i Rigsark, Fasc. XI. Drab var især vistnok ligesaa hyppige andensteds i Marskegnene, jfr. Heimreich II. 67 og Lackmann: Einl. zur Schlesw.-Holst. Hist. IV. 410 f.

²⁾ De cataclysmo Nordstr. S. 291.

Tiden før 1634, der endnu er opbevarede,¹⁾ fremgaar det med tilstrækkelig Tydelighed, at Digerne var alt andet end solide. Og det samme Indtryk faar man jo ogsaa ved Læsningen af Heimreich, Boetius, Lobedanz og andre samtidige Forfattere. Digebrud med paafølgende Oversvømmelse af store Stykker af Landet er langt fra sjældne Undtagelser, snarere kan det siges, at de hører til Dagens Orden. Ved alle større Floder i de sidste Aartier før 1634 havde Landet i Virkeligheden lidt overordentlig. Hver Gang havde Havet paa flere Steder gennembrudt Digerne og sat flere Koge under Vand. Den 21. Oktbr. 1612 oversvømmedes saaledes omtrent Halvdelen af Øen, og man var ikke færdig med Udbedringen af den da tilføjede Skade, før en ny stor Stormflod den 11. Decbr. 1615 medførte endnu større Tab. I Marts Maaned 1616 klagedes der over, at 13 Sogne endnu daglig stod under Vand. I Februar 1625 og i Juni 1630 hærgedes Øen atter af større Stormfloder. Begge Gange var Størstedelen af Pelvorm bleven oversvømmet. 1630 klager Beboerne her over, at de i de sidste fem Aar aldrig har haft tørt Land, hvert Aar er Vandet brudt igennem Digerne og strømmet ind til dem. 1631 paalagdes det da ogsaa Beboerne i den øvrige Del af Landet at komme de ulykkelige Pelvormere til Hælp, eftersom de nu i fem Aar „har siddet i Vandet“. Mellem 1630 og 1634 indtraf der ingen større Floder, og i den Tid udbedredes Digerne vel en Del, men til nogen Fuldkommenhed bragtes de ikke. Paa strenge Bestemmelser om Digernes Vedligeholdelse skortede det heller ikke, men disse Bestemmelser blev i Virkelig-

¹⁾ A. XX. 1001. Statsark.

heden kun i ringe Grad respekterede.¹⁾ Det kan vist siges, at de gamle Strandingers værste Synd var en højst beklagelig Mangel paa Samfundsfølelse. Beboerne af de Koge, som laa inde i Landet, og som var mindst udsatte for Havets Oversvømmelser, vilde helst nøjes med at holde deres egne Mellemdiger i nogenlunde forsvarlig Stand, mens de var i høj Grad forsømmelige i Opfyldelsen af deres Pligter med Hensyn til Vedligeholdelsen af de store Havdiger. Navnlig var Digerne langs Rungholtbugten paa Øens Sydside i en yderst slet Forfatning. Her var det som oftest, at Gennembruddene fandt Sted, og det var da ogsaa, som alt omtalt, her, at Vandet først brød igennem i Stormfloden 1634. I Tiden umiddelbart før Katastrofen havde man haft sin Opmærksomhed henvendt paa Faren, som truede paa dette Sted, idet der var Planer fremme om Opførelsen af et Dige, som over Halligen Südfall, der laa midt i Bugten, skulde forbinde Pelvorm med Trindermarsch. Hertugen havde 1633 overdraget Jan Berend det Hverv at opmaale, hvorlangt et saadant Dige vilde blive, og dette findes afsat baade paa hans eget og det Wittemackske Kort. Ved Opførelsen af Diget var der ikke blot Udsigt til efterhaanden at indvinde en stor Del af det tidligere tabte Land, men derved vilde ogsaa Havdiget langs Bugtens indre Side blive forvandlet til et Mellemdige, hvad der jo maatte betragtes som en stor

¹⁾ I Hertug Frederik III's Digeordning for Nordstrand af 31. Maj 1625 hedder det bl. a.: . . . nicht allein gedachte Teiche und Dämme über die Masse sehr, und theils wol durch selbst-eigne negligenz, beschadiget, zerschlagen, verdorben und vernichtet, sondern auch deren reparation halber wenig fürgenommen oder verrichtet (efter Stormfloderne i Januar og Februar samme Aar). A. XX. Nr. 1001 p. 144.

Vinding. Det er dog tvivlsomt, om Planens Realisation vilde have ført til et bedre Resultat end det mislykkede Forsøg, man tidligere havde gjort med Opførelsen af et Dige over Balumbugten paa Øens Vestside.

Blandt de druknede var der foruden en Skolemester og en Organist 12 Degne og 9 Præster. Gud havde, som Lobbe Obbesen siger, „i sin Vrede tugtet Hyrderne tilligemed Faarene.“ Og det var naturligvis ikke særlig lyse Kaar, der ventede de Præster, hvem det var lykkedes at redde Livet. Lidt Understøttelse fik enkelte af dem fra Fastlandet, men store Summer har det vel næppe været,¹⁾ og flere maatte af Mangel paa Underhold forlade Øen. Præsten i Gaikebøl Matthias Lobedanz havde allerede den 12. Decbr. 1634 modtaget Ventebrev paa det første ledige Embede,²⁾ og Aaret efter forflyttedes han til Katherinenherd i Ejdersted. Andre af hans Kolleger var ikke saa heldige. Endnu 1660 klager Præsten fra Hamm, Ingvarus Petri, over, at han i over 26 Aar har været uden Embede. Efterat han i Floden havde mistet alt, hvad han ejede, var han rejst til Husum. Nu levede han i Skobøl som en „i Landflygtighed og Elendighed omvankende Præst.“³⁾

Vi træffer ogsaa et Eksempel paa, at to Sogne slog sig sammen for i Forening at holde og lønne en Præst. Allerede i Begyndelsen af Aaret 1635 ansøgte Beboerne i Morsum og Esbøl Hertugen om Tilladelse til i Fællesskab at beholde Degnen i Morsum, M. Samuel Settler,

1) 1636 ydedes der „efter fyrstelig Befaling“ Præsterne i Trindermarsch, Gaikebøl og Evensbøl hver 1 à 2 Mk. l. fra Kirkerne i Klangsbøl, Klægsbøl, Niebøl og Medelby. 1637 modtog Præsten i Buphever 1 Mk. l. fra Kirken i Medelby. Kirke-regnskaberne i Provsteark. i Læk.

2) A. XX. 2298. 3) A. XX. 2300.

som deres Præst og Sjælesørger, indtil Gud gav bedre Tider. Den 77aarige Præst i Morsum var tilligemed Hustru og Børn druknet i Floden, og Præsten i Esbøl var netop død kort Tid før denne. Da de selv med deres ringe Midler vilde underholde den ny Præst, bevilgedes Ansøgningen.¹⁾

Aaret efter søgte Beboerne i Evensbøl om Lov til at sælge en gammel Kirkeklokke, der i 40 Aar havde været ubrugelig, til Fordel for deres Præst. De havde nemlig „i deres Hjærter og i deres Samvittighed følt, at det ikke alene er ukristeligt at lade denne Mand, der indtil nu har holdt ud hos dem, i Stikken, men det vilde være en stor Enormitet og Utilbørlighed under den forhaandenværende Tilstand, da de allermest trænger til den himmelske Trøst, at leve uden Præst.“²⁾

Ogsaa fra andre Sogne hører vi om den sørgelige Tilstand, hvori saavel Præst som Menighed befandt sig. I Begyndelsen af Aaret 1639 ansøgte Præsten i Buphever, Hr. Joh. Martini, om Tilladelse til at vente med at komme til Husum, hvorhen han var stævnet i en eller anden Sag, indtil Foraaret, da det var ham vanskeligt at give Møde paa denne Tid af Aaret. Han bor nemlig ikke i Pelvorms tørre Kog, men i Buphevers af det salte Vand opfyldte Kog, hvor man Dag og Nat maa sejle med „store Skibe, Kanoer og Baade“, af hvilke desværre ingen staar til hans Raadighed, eftersom de alle er ham frarøvede af Havet. „Jeg er saaledes,“ fortsætter han, „en fattig, fangen Præst, der tilligemed Hustru og Børn er omringet af det salte Vand, og med opløftede Hænder maa jeg, naar en Baad sejler forbi, raabe: Ak, ak, kom og hjælp mig! Tilmed har jeg og mine haft en sørgelig Jul. Fjerdedelen af vor ny

¹⁾ A. XX. 2208. ²⁾ A. XX. 2297.

Kirke, Peselen og Skorstenen (?) samt Taget af mit Hus blev revet bort og ødelagt af det salte Havvand og af Stormvinden, saa at jeg nu snart sidder under den blaa, aabne Himmel mellem to Bræddevægge.“ I Underskriften betegner han sig som en „endnu udholdende Præst og elendig Exsulant“¹⁾ Der er anvendt stærke Farver, men Billedet er næppe meget fortegnet. Fra Sommeren 1645 har vi følgende omtrent ligesaa mørke Skildring af Tilstanden i Evensbøl og omliggende Sogne: „Paa nogle Steder i vort og de omliggende Sogne rager de [ved Stormfloden] oversvømmede Marker endnu lidt frem af Vandet, saa at der hist og her begynder at vokse noget Græs, hvorpaa vi kan lade den Smule Kvæg, vi endnu har i Behold, græsse. Men med hvilke Farer det sker, ved kun den alvidende Gud.“²⁾

Alle Øens 22 Kirker havde vel lidt stor Skade, men ingen af dem var helt gaaet til Grunde. Kun 6 Klokke-taarne var helt bortskyllede. Kirkerne, der alle var opførte af Sten³⁾ og mere solidt byggede end de almindelige Huse, kunde naturligvis bedre modstaa Bølgerne. De var dog saa medtagne, at det kun faa Steder var muligt at fortsætte Gudstjenesten i dem. Allerede i September 1637 siger Øens Staller, Aug. v. Bestenborstel, at en efter anden af dem faldt ned af sig selv.

Under 2. Septbr. 1637 blev der overdraget Præsten i Trindermarsch, Joh. Heimreich, og Landskriveren Balth. Novock det Hverv at berejse Øen, foretage Syn over

¹⁾ A. XX. 1014 p. 116. ²⁾ smstds. p. 189.

³⁾ Indtil Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var der i Volgsbøl, Westerwold og Osterwold Trækirker, men de var alle i Tiden 1601—1625 ombyttede med Kirker af Sten.

Kirkerne og levere en Indberetning til Hertugen, for at der senere kunde tages Bestemmelse om den fremtidige Ordning af de kirkelige Forhold paa Øen i det hele taget. Gennem disse Mænds Indberetning faar man et Indblik i den sørgelige Tilstand, hvori Kirkerne og det kirkelige Gods befandt sig. 1639 lod Joh. Heimreich saaledes ved tilkaldte Mænd foretage Syn over Kirke, Kirkegaard og Præstegaard i Volgsbøl. Alle tre Dele var i omtrent lige slet Forfatning. Paa en Istandsættelse af Kirkegaarden havde man anvendt nok baade af Arbejde og Penge, men alt havde været forgæves. Under en Stormflod i August Maaned havde Vandet staaet en Alen højt paa Kirkegaarden, og alt var atter bleven ødelagt. Brødrene Amsinck, der var de største Lodsejere i Sognet, havde tilegnet sig Præstegaardens Tag — rigtignok imod Tilbud om rigelig Erstatning, hvis den atter skulde blive opbygget. Mest fortvivlet var dog den Tilstand, hvori Kirken befandt sig. Benno Numsen havde tilegnet sig Loftet. Dog havde ogsaa han tilbudt Erstatning, hvis Kirken skulde blive genopbygget. Endvidere havde han tilegnet sig Græsningsretten paa Kirkens Jord og bortforpagtet denne under Foregivende af at have Fyrstens Tilladelse dertil. Om en saadan Tilladelse vidste Stalleren imidlertid intet. At Benno Numsen desuden havde borttaget to Ligsten og en anden Mand én, tør anses for Smaating. Værre var det, at han havde tilegnet sig Kirkens Kalk og Patene og pantsat dem til Kornskriveren paa Gottorp. Skønt Hertugen havde befalet ham at tilbagelevere disse Sager, havde han dog ikke gjort det. Brædderne paa Klokketaarnet havde Kirkeværgen Enno Ocksen sikret sig som Pant for de 5 Mk. 13 Sk., Kirken var ham skyldig.

Det er ikke uden Overraskelse, man tilsidst læser, at „Klokken hænger uskadt i Klokketaarnet.“¹⁾

Prædikestolen i Volgsbøl, der tilligemed Døbefont og Alter beroede hos Benno Numsen, solgtes 1641 til Kirken i Klangsbøl for 93 Mk.²⁾ Samme Skæbne blev mange andre af de Sager til Del, der havde tilhørt de nordstrandske Kirker. Rundt om i de sønderjydske Kirker træffer vi endnu Døbefonte, Klokker o s. v., der stammer fra Kirkerne paa det gamle Nordstrand. De Penge, der kom ind ved Salget af Kirkens Ejendele, anvendtes for Størstedelen til Opførelsen af Kirke og Præstegaard samt til Lønningen af en Præst paa Nordstrandischmohr. En Del tilfaldt ogsaa Kirken i Odenbøl. Og hvad der endnu 1652 var tilbage af Kirkegods paa Nordstrand, tilfaldt de hollandske Participanter, der da kom i Besiddelse af Øen.

Af det gamle Nordstrands 22 Kirker var der kun tre, der vedblev at bestaa, nemlig de to Kirker paa Pelvorm og Kirken i Odenbøl. Kirken i Trindermarsch stod endnu 1661, da Hertugen befalede, at den skulde nedbrydes og sælges. Tømmeret var imidlertid saa medtaget af Regnen, at det ikke kunde benyttes andensteds, og da det tillige var forbundet med stor Fare og store Omkostninger at nedbryde Kirken, var der ingen, der havde Lyst til at købe den. Kun Klokketaarnet lykkedes det at faa solgt.³⁾ Rimeligvis har Kirken faaet Lov til at staa, til den faldt sammen af sig selv. Og det er maaske gaet med andre

¹⁾ Universitetsbibl. i Kiel Cod. MS. SH. 592 A. For denne og et Par andre Meddelelser er jeg Hr. Pastor E. Michelsen, Klangsbøl, Tak skyldig.

²⁾ Klangsbøl Kirkes Regnskaber.

³⁾ A. XX. 2318. Klokketaarnet kostede 500 Mk., der tilfaldt Kirken og Præstegaarden i Odenbøl.

af de nordstrandske Kirker paa samme Vis. For Hundrede Aar siden kunde man endnu se Spor af Buphevers gamle Kirkeplads ude paa Vaderne.¹⁾

Den Skæbne, der overgik Kirkerne paa Nordstrand, er som et Symbol paa hele Øens Skæbne efter Stormfloden. Kun en ringe Part af det tidligere Landomraade blev atter inddiget, mens det øvrige paa et Par smaa Halliger nær efterhaanden blev prigsivet til Havet.

I den første Tid efter Katastrofen havde Øen nærmest Lighed med et havareret Skib, der lidt efter lidt forlades af Mandskabet. Henimod en Tredjedel af Beboerne var jo endnu i Live, men mange af dem søgte nu snarest mulig bort fra den faretruede Ø for at grunde sig et nyt Hjemovre paa Fastlandet. De, der iforvejen intet ejede, eller som i Floden havde mistet al deres Ejendom, faldt det vel mindre svært at forlade deres gamle Hjem. Værre var det for dem, der endnu havde Huse og Jord i Behold. Men selv blandt dem var der mange, der rejste bort og lod deres Ejendom i Stikken. Allerede Aaret efter Stormfloden klages der fra Beboerne i den vestlige Del af Edoms Herred over, at det herreløse eller øde Land stadig bliver større og større. Rigtignok udstedtes der strenge Forbud imod Udvandringen, men disse Forbud blev kun meget lidt respekterede. Stadig lyder der Klage over, at Folk tværtimod Fyrstens Forbud ikke blot forlader Landet, „men endog afbryder de forhaandenværende Huse og Boliger og fører dem hen til andre Steder.“²⁾

De fleste Udvandrere naaede næppe længere end over til de nærmest liggende Egne paa Fastlandet, men adskillige rejste ogsaa til Udlandet, særlig til Holland, hvor

¹⁾ Provinzialb. 1795 I. 104. ²⁾ A. XX. Nr. 1014 p. 1, 4, 6, 7, 16.

de ernærede sig som Haandværkere eller som Søfolk. Efter Trediveaarskrigens Slutning var der ogsaa en Del, der bosatte sig i Uckermark i Brandenburg. Mange af disse Udvandrere førte en kummerlig Tilværelse. Efterat de i Stormfloden havde mistet alt, hvad de ejede, drev de ofte rundt ovre paa Fastlandet som Tiggere. De, der var gamle og ude af Stand til at arbejde, fik undertiden et „Tiggerbrev“, men mange var der sikkert ogsaa, som drev Tiggerhaandværket uden at være i Besiddelse af et saadant Privilegium.¹⁾

Skønt mange vandrede ud, var der dog ikke faa, som havde Mod til at blive paa den farefulde Post for at redde af Landet, hvad reddes kunde. En Del af dem, der en Gang var rejste, vendte ogsaa tilbage for at tage Del i Forsøgene paa atter at faa Landet inddiget. Hertug Fredrik III, til hvis Landomraade Nordstrand hørte, besøgte Øen kort Tid efter Katastrofen for selv at tage Skaden i Øjesyn. Den elendige Tilstand, hvori Landet og dets Befolkning befandt sig, havde, som Heimreich siger, „dybt bedrøvet“ Hertugen, og „med al Flid“ havde han raadslaet om Skadens Afhjælpelse.²⁾ Resultatet af

¹⁾ A. XX. 1014 p. 111, 136 og Kirke-regnskabsbøgerne for Klangsbøl, Klægsbøl og Medelby de første Aar efter 1634. Provstearkivet i Læk.

²⁾ Umiddelbart efter Katastrofen havde Indbyggerne paa Nordstrand henvendt sig til Kongen med Ansøgning om „eine Beisteuer und Geldhülfe ausz den sambtlichen Ambtern, wie auch Interstition bey Ritter und Landschafft.“ Kongen udtalte sin Medfølelse med Supplikanterne, men mente ikke at kunne tage Hensyn til deres Ansøgning, „nach dem der Almechtige seinen gerechten Zorn auch über viele andere und zwar ihr Maytt. unmittelbahr angehörige Lande ausgelassen und diesselben mitt Wasserfluthen überschwemmet.“ Resolutiones und Bescheide Nr. 149 p. 464. Rigsark.

disse Raadslagninger var bl. a. en Kundgørelse af 2. Marts 1635, i hvilken det paabydes dem, der har forladt Øen, at vende tilbage for at hjælpe til med Arbejdet paa Digernes Istandsættelse. Hertugen lover „med landsfaderlig Assistens troligen at staa dem bi.“ Men de, der ikke vender tilbage, vil blive betragtede som „ulydige og troløse“ og skal, hvor de end maatte befinde sig i de hertugelige Lande, have alt deres Gods forbrudt.¹⁾

I Foraaret og Sommeren 1635 havde man da ogsaa flere Steder taget kraftig fat paa Arbejdet. Men en ny Stormflod den 20. Oktbr. medførte atter en Standsning. I en Supplik, som Beboerne kort Tid efter indgav til Hertugen, siges det, at ikke alene det hidtil udførte Arbejde er spildt, men det, der forrige Aar var bevaret af Digerne, er nu ogsaa for Størstedelen ruineret og tilintetgjort, og alle Veler har forværret sig meget. Den Smule Kvæg, de havde tilbage, er dels druknet dels død af Sult. Kirkerne har lidt stor Skade saavel som de faa tiloversblevne Huse, der nu er saa medtagne, at det er forbundet med stor Fare at bo i dem. Desuden lider de af Mangel paa færsk Vand. Skønt deres lille Fædreland — „som enhver jo af Naturen elsker“ — nu ligner „et tomt, hærget, forladt og øde Land“, saa vilde de dog fremdeles gerne bo i det, og de beder derfor Fyrsten om Hjælp, indtil Gud sender bedre Dage.²⁾

I Begyndelsen af det følgende Aar — 9. Febr. 1636 — udstedte Hertugen da en Forordning, ifølge hvilken alle, der tog Del i Digearbejdet, befriedes for den før Landets Oversvømmelse stiftede Privatgæld.³⁾ Ogsaa for en Del

¹⁾ A. XX. 1014 p. 1. ²⁾ samstds. p. 9.

³⁾ Det er forstaaeligt, at Kreditorerne ikke var henrykte over en saadan Bestemmelse. I mange Aar strømmede det ind

af den paa Landskabet hvilende fælles eller offentlige Gæld skulde Øen være fritaget, naar den paany blev inddiget. Ogsaa med Hensyn til Skatter lovedes der Indbyggerne betydelige Lettelser. ¹⁾

Det var imidlertid kun paa Øens sydvestlige Spids, at Inddigningen foreløbig førte til noget Resultat. I Løbet af de tre første Aar efter Stormfloden lykkedes det — tildels dog ved fremmed Hælp — at faa 4½ af de tidligere 8 Koge i Pelvorm Herred inddigede. Overalt maatte Digerne dog trækkes noget tilbage. I sidste Halvdel af Aarhundredet (1657—87) lykkedes det endelig at indvinde det meste af det i Pelvorm Herred tabte Land.

I de andre to Herreder gik det langt fra saa heldigt. Skønt Stormfloden den 20. Oktbr. 1635 foreløbig bragte en Standsning i Inddigningsarbejdet, tog man dog flere Steder fat igen Aaret efter. Resultatet blev imidlertid det samme som Aaret før. I Begyndelsen af Aaret 1637 opfordrede Hertugen atter Beboerne til at give sig i Lag med Arbejdet. Alle Strandinger indstævnedes til at give Møde paa Raadhuset i Husum for der overfor tre af Hertugen valgte Kommissærer at erklære, hvor meget hver enkelt af dem formaaede at inddige. Hertugen lovede at hjælpe til med det nødvendige Korn til Brød samt ved god Ledelse af Arbejdet. Straks ved Foraarets Begyndelse skulde Arbejdet paabegyndes i Buphever. ²⁾

med Klager til Hertugen fra sørgende Kreditorer, særlig fra Borgmester og Raad i Husum. Ofte klager de over, at Strandingerne ikke vil betale, selv om de er i Stand dertil. Til Gængæld beklager sidstnævnte sig — lige til 1661 — over, at de tværtimod de udstedte Forordninger uden Barmhjertighed forfølges med „allehaande Eksekutionsmidler.“ A. XX. 1014 passim, jfr. Heimreich II. 169.

¹⁾ A. XX. 1014 p. 15. ²⁾ smstds. p. 64. f.

Skønt de, der ikke efterkom Befalingen, truedes med Tab af Fyrstens Naade samt af alt deres Gods, var det næppe mange, der fulgte Indbydelsen. Man var, „da alt havde været forgæves, endelig blevet træt.“ Og de fleste havde sikkert nu opgivet alt Haab om selv at faa Landet inddiget. Allerede 1635 havde Beboerne i en Ansøgning til Hertugen udtalt Ønsket om, at Landet maatte blive inddiget af fremmede Interessenter. Hvis ikke Øen helt skulde gaa til Grunde, var det vel ogsaa under de forhaandenværende Forhold den eneste Udvej. Et saadant Kæmpearbejde var i Virkeligheden en Umulighed for Øens egne Indbyggere, selv om de havde faaet en kraftigere Støtte udefra end den, de fik. Øen var jo næsten affolket, og de Mennesker, der endnu var tilbage, var for Størsteparten saa forarmede, at de var uden al Kredit. Allerede før 1634 var Landet i Virkeligheden udpint ved de svære Tab, flere store Stormfloder havde medført. I Krigsaarene før 1630 var Velstanden ogsaa gaaet tilbage, særlig da Øen paa samme Tid hærgedes af Pest og Dyrtd.

Ved Inddigningen af Pelvorm havde en Hollænder ved Navn Cornelius Jansen Albers, der havde købt 1000 Dt. af det oversvømmede Land, i høj Grad bidraget til, at Arbejdet lykkedes. Derimod førte det Forsøg, som Brødrene Rudolf og Arnold Amsinck gjorde paa at inddigede den nordlige Del af Øen, ikke til noget heldigt Resultat. Familien Amsinck stammede ogsaa fra Holland, men i længere Tid havde den været bosat i Hamborg, til hvis mest indflydelsesrige Borgere de to Brødre hørte. Allerede 1624 havde disse erhvervet sig flere Stykker uinddiget Land ved den nordøstlige Side af Nordstrand, og i Løbet af tre Aar var det lykkedes dem at faa det meste af dette

Forland inddiget. Men saa kom Stormfloden og rev ned, hvad de med saa store Omkostninger havde bygget op. Et anseligt Hus, „Hamborghuset“, som de havde ladet opføre paa et højt Værf, trodsede Bølgerne og blev et Tilflugtssted for mange forulykkede, men den Del af Landet, som Huset laa paa, var revet løs fra det øvrige og dannede en Ø for sig. Ulykken havde imidlertid ikke frataget de to Brødre Lysten til at blive, og med stor Energi tog de atter fat paa Inddigningen. Af Beboerne i de omliggende Sogne købte de yderligere 3200 Dt. Land, som de ogsaa agtede at inddige. Efter at Rudolf var død 1636, fortsatte Arnold ene Arbejdet, men alt var forgæves, Havet rev stadig ned, hvad han byggede op. 1656 døde han som en fattig Mand i sin forfaldne Pragtbolig, efter at han havde ofret over 200,000 Rdlr. paa dette mislykkede Foretagende. Den lille ubeboede Ø Hamburger-Hallig er de sørgelige Rester af hele det Amsinckske Land.¹⁾

I mange Aar havde man gjort Forsøg paa ogsaa at overdrage Inddigningen af den øvrige Del af Landet til fremmede. Men alle disse Forsøg førte ikke til noget Resultat før henimod en Snes Aar efter Oversvømmelsen. Ved Oktroi af 8. Juli 1652 overlodes hele Landet med Undtagelse af Pelvorm, det Amsinckske Land samt et Par andre mindre Stykker Jord til et hollandsk Interessentskab. To Aar senere paabegyndtes Inddigningen, og efterhaanden lykkedes det at indvinde Størsteparten af Øens sydøstlige Side eller omtrent Halvdelen af Edoms Herred.

I Oktroien tilsikredes der de fremmede Participanter fuld Ejendomsret til Jorden foruden en hel Del andre Rettigheder som fri Religionsøvelse, Toldfrihed o. s. v.

¹⁾ Dr. C. Amsinck: Die Familie Amsinck I. 63 f. Hamb. 1886.

Det er forstaaeligt, at de gamle Strandinger kun med blødende Hjærte overlod deres Fædrenejord til fremmede uden nogenomhelst Erstatning. Heimreich fortæller, at de gamle Ejere, da han for Menighederne i Odenbøl og paa Nordstrandischmohr oplæste Hertugens Kundgørelse om Afstaaelsen af Landet, udgød „bitre Taarer“. Den haarde Fremfærd var maaske tildels nødvendig, hvis ikke Landet helt skulde gaa til Grunde, og Hertugen kunde ogsaa rent juridisk set forsvare sin Handlemaade. Ifølge gammel Ret mistede nemlig den, der ikke kunde eller ikke vilde præstere det ham paahvilende Digearbejde, Ejendomsretten over sin Jord til Landets Herre. Alligevel har man den dybeste Medfølelse med de oprindelige Ejere, og man forstaaer, at deres Efterkommere kun med Bitterhed mindedes hin Fyrste. Det er ogsaa forklarligt, at de gamle Strandinger ikke befandt sig særlig vel under Hollændernes Scepter. I en Supplik til Hertugen fra 1661 klager en Del af dem i høje Toner over, at de ere faldne i Hænderne paa disse Brabander, „der i den Grad ved at udpine de Folk, der bor iblandt dem, at en Sten i Jorden maa ynkes derved.“¹⁾

Efterhaanden var det saaledes lykkedes at faa Øens to Yderspidser inddigede eller omtrent en Fjerdedel af Øens Landomraade før Katastrofen. Derimod blev den mellemste Del af Øen eller saa godt som hele Beltring Herred prisgivet til Havet. Kun den lille Hallig Nordstrandischmohr, der forhen var Nordstrands Midtpunkt, er bevaret til vore Dage. Det er Resterne af den øde Mosestrækning, der hævede sig saa højt over det omliggende Land, at den ikke var helt overskyttet af Floden.

¹⁾ A. XX. 1014 p. 233.

Efter 1634 var der flere af de skadelidte, der slog sig ned her og ernærede sig ved Tørvegravning, ved Fiskefangst og ved Faareavl. Paa det Wittemackske Kort fra 1640 findes der afsat 7 Huse paa „Høje-Mose“, og der kom stadig flere. Paa et Kort fra Tiden henimod 1660 er Øen tæt besat med Huse. Allerede den Gang var „Høje-Mose“ en Ø, der til alle Sider var omringet af Havet. Ligeledes fandtes der endnu langs den nordlige og østlige Rand af den gamle Ø enkelte Stykker Land, der som Smaaøer ragede frem af Havet.¹⁾ Paa et Par af Øerne fandtes der et enkelt Hus, men de andre synes at have været ubeboede. Lidt efter lidt er alle disse Smaaøer imidlertid opslugte af Havet.

De omkring Nordstrand liggende Halliger blev ogsaa haardt medtagne af Stormfloden. Ifølge Heimreich beløb Antallet af druknede paa disse Øer sig til 194, nemlig 46 paa Südfall, 10 paa Süderog, 43 paa Hoge, 48 paa Nordmarsch, 4 paa Butwehl, 1 paa Grøde, 38 paa Langenæs og 4 paa Oland.²⁾ Paa Hoge bortskylledes der 4 Huse tilligemed 2 Møller, paa Grøde forsvandt baade Kirken og Præstegaarden i Bølgerne. I den ovenfor omtalte „Designatio“ fortælles det, at 2 Fag af Kirken paa Oland tilligemed Klokketaarnet, Skolen og 3 Huse skylledes bort.³⁾

¹⁾ 15. Maj 1651 overlades der Benno Numsen „ein kleines Anwachs“, som havde samlet sig ved det gamle Havidige i Oster- og Westerwold. A. XX. 1014 p. 218 f.

²⁾ Natten mellem 3. og 4. Febr. 1825 druknede der ialt 75 Mennesker paa de samme Øer, 72 Huse skylledes helt bort, 170 beskadigedes og kun 21 var fremdeles beboelige. Slesv. Provindsialefterretn. II. 177. Det maa imidlertid erindres, at Landomraadet saavel som Folkemængden i Mellemtiden var taget af.

³⁾ Kirken paa Oland var indtil 1709 af Træ. Jensen: Kirchl. Stat. II. 693.

Ogsaa de længere mod Nord liggende Gestøer har selvfølgelig lidt meget, men vi savner Oplysninger om Skadens Udstrækning. Paa Sild blev Eitum Kirke ødelagt af Vandet, og i Morsum Sogn paa samme Ø skal der være druknet 7 Personer. Ifølge Danckwerth¹⁾ skal hele Manø med Undtagelse af Klitterne have staaet under Vand. I et Tingsvidne, der er udstedt paa Hvidding Herredsting den 7. Septbr. 1635, hedder det, at Beboerne paa Rømø har „lidt en stor Skade af Vandflod og Sandstof, som er overgaaet deres Ager og Eng og den meste Part fordervet,“ i hvilken Anledning de forskaanedes for et Aars Landgilde.²⁾ Ogsaa paa Vesterland-Før modtog Beboerne mindre Lettelser i deres Landgildepræstationer i Anledning af den Skade, de havde lidt i Stormfloden.³⁾

II. Kysten mellem Ejderen og Vidaaen.

Kysten mellem Ejderen og Vidaaen var den Gang ligesom nu beskyttet mod Havets Oversvømmelser ved høje Diger. Men disse Diger var langt fra af en saadan Beskaffenhed, at de fuldt ud kunde sikre det bagved liggende Land. Ogsaa herfra berettes der ganske vist om, at Beboerne nærede en ligefrem formastelig Tillid til Digernes Styrke. Saaledes fortæller Heimreich, at en Dige greve fra Risumose kort Tid før Floden skal have stukket sin Spade i det lige istandsatte Dige og tilraabt Havet de udfordrende Ord: Trods nu blanke Hans!⁴⁾ En anden Mand, Iven Acksen fra Rødemis, skal have udtalt, at nu

¹⁾ Neue Landesbeschreibung S. 76.

²⁾ Haderslevhus Lensregnskaber 1637, Bilag 276.

³⁾ Riberhus Lensregnskaber 1634, Bilag B.

⁴⁾ Et blandt Friserne almindeligt Udtryk for Havet.

kunde man trygt lægge sig til at sove bag Digerne. Skulde end enkelte have været besjælede af en saadan Tryghedsfølelse, almindelig har den næppe været, og rimeligvis er den først senere opfundet som en Begrundelse for den guddommelige Straffedom. I hvert Fald er den i høj Grad ugrundet, thi ogsaa i disse Egne hørte Digebrud og Oversvømmelser saa at sige til Dagens Orden. Man havde her lige saa ringe Respekt for Lovenes og Fællesvedtægternes Paabud om Digernes Vedligeholdelse som paa Nordstrand, og vi møder her den samme Mangel paa Samfundsfølelse, de samme Stridigheder — særlig mellem hertugelige og kongelige Undersaatter — om Digernes Istandsættelse og de samme evindelige Klager over disses slette Tilstand.¹⁾

Peter Sax kan i sine forskellige Beskrivelser af Ejdersted²⁾ ikke nok som rose dette „skønne Land“, der ikke blot ligger „velforsikret og velforvaret“ bag gode Havdiger, men som ogsaa har udmærkede Mellemdiger, „der in effektua staar lige med et Havdige.“ Husene er byggede paa høje, smukke Værfer, og desuden findes der hist og her i Landet ikke faa højtliggende Marker og Gestbanker. Tiltrods for alle disse Fordele led Ejdersted dog jævnlig store Tab ved Oversvømmelser. Ved Stormfloden den 26. Febr. 1625 var hele Landet paa 2 à 3 Koge nær sat under Vand. Den 20. Marts samme Aar oversvømmedes atter en stor Del af Landet, og det samme var Tilfældet den 6. Juni 1630.

¹⁾ Abschriften von Urtheilen, Rescripten pp. besonders Koog- und Deichsachen betr., de 1566—1732 og C. XII. 4 Nr. 74. Statsark. Af trykte Kilder har jeg i det flg. foruden Heimreich benyttet Eckermann: Die Eindeichungen südlich von Husum, Zeitschr. 23. B. og Die Eindeichungen von Husum bis Hoyer, Zeitschr. 21. B.

²⁾ Eyderstädtische Landesbeschr., Gl. Kgl. Saml. Nr. 2904 4to. Annales Eiderostad. Gl. Kgl. Saml. Nr. 1025 Fol. og Kallske Saml. Nr. 183 Fol.

Endnu værre gik det i Stormfloden 1634. Havdigerne gennembrødes paa mangfoldige Steder, og Velerne var undertiden saa store, at Skibe uhindrede dreves igennem dem ind over Landet. Ogsaa Mellemdigerne blev snart gennembrudte, paa flere Steder var de næsten helt bortskyllede. Kl. 6 om Morgenen trængte Vandet først ind i Riesbøl, Drandersum og Badenkog i Koldenbüttel Sogn, og lidt senere naaede det til Peterskog i samme Sogn. Tilsidst var hele Landskabet sat under Vand med Undtagelse af den lille op til Ejderen grænsende Schwenkenkog, der var inddiget 3 Aar i Forvejen. Vandet stod fra 14 til 20 Fod højt i de forskellige Koge, kun hist og her ragede et enkelt højtliggende Punkt frem af Bølgerne.

Huse og Gaarde skylledes bort eller ødelagdes for Størstedelen af Vandet, og en Mængde baade af Folk og Fæ druknede. Ifølge officiel Indberetning stillede Tabene sig saaledes i de forskellige Sogne:

	Mennesker	Heste og Hornkvæg	Faar og Svin	Huse
Garding	177	343	272	44
Kathrinenherd	61	361	247	25
Vollerwik	45	96	130	21
Tetenbøl	505	869	1076	125
Poppenbøl	180	439	243	45
Osterhever	167	400	300	42
Ulvesbøl	30	150	200	15
St. Peter og Ording	56	752	1235	{ 40 10
Tating	270	500	700	65
Vesterhever	236	406	700	72
Tønning	34	164	220	15
Koldenbüttel	5	87	112	7
	1766	4567	5435	526

	Mennesker	Heste og Hornkvæg	Faar og Svin	Huse
	1766	4567	5435	526
Oldenswort	61	784	558	35
Witzwort	13	201	245	26
Kotzenbøl	75	200	150	15
Kating	85	228	200	32
Welt	107	120	150	30
	2107	6100	6738	664

Denne Liste kan naturligvis ligesom den tidligere for Nordstrands Vedkommende meddelte kun gøre Fordring paa tilnærmelsesvis Nøjagtighed.¹⁾

Det varede en Stund, inden man fik begyndt paa Vandets Afledning og Istandsættelsen af Sluser og Diger. Folk var, som Peter Sax siger, „saa modløse og fortvivlede, at man næppe kunde overtale dem til at tage fat paa Arbejdet.“ I flere af Kogene blev det salte Vand derfor staaende i lange Tider. I Koldenbüttel, der var et af de mindst medtagne Sogne, slap man først efter 6 Ugers Forløb fri for Havvandet. Stormfloden den 20. Oktbr. 1635 ødelagde igen meget af det Arbejde, der indtil da var præsteret, og flere af Kogene stod atter i længere Tid under Vand. I det hele taget varede det adskillige Aar, inden man igen fik Digerne i nogenlunde Stand.

I mange Aar kunde man selvfølgelig mærke Virkningerne af de store Tab, disse Størmfloder havde medført. Vinteren 1635—36 var desuden saa streng, at meget af det Korn, som Saltvandet havde skaanet, frøs

¹⁾ I en Skrivelse af 6. Febr. 1635 fra Præsten i Tetenbøl siges det, at der i dette Sogn er druknet „over 507 Mennesker, og 126 Huse er fuldstændig skyllede bort“ — hvilket jo omtrent passer med de her anførte Tal. A. XX. Nr. 1166.

bort. Naturligvis var ogsaa mange som Følge af disse Tryk ude af Stand til at yde de aarlige Skatter og Afgifter. Men det er iøvrigt ret mærkeligt at se, hvor hurtig Beboerne trods de store Tab atter kom til Kræfter. I Løbet af faa Aar kunde de ikke blot præstere de sædvanlige aarlige Afgifter, men ogsaa Restancerne fra de tidligere Aar indbetaltes efterhaanden. For Everschop og Udholms Vedkommende var Landgilderestancerne som Følge af Stormfloden for Aarene 1634—37 henholdsvis 1053, 3263, 1674 og 416 Dlr. 1638 er der ingen Restancer, og Størstedelen af de tidligere Restancer indbetaltes i dette og i de nærmest foregaaende og efterfølgende Aar.¹⁾

Ved den nordøstlige Side af Ejdersted laa der den Gang 3 Sogne: Lundenberg, Simonsberg og Padelek, Resterne af det i sin Tid til Nordstrand hørende Lundenberg Herred.²⁾ I Stormfloden 1634 led dette Herred endnu værre Medfart end Ejdersted. „Det er intet Under, at vor Egn, der er som en Formur for Ejdersted, først er blevet set og haardest straffet“ udtalte Beboerne kort Tid efter Floden i en Ansøgning til Hertugen.³⁾ I Havdiget, der beskyttede de 3 Sogne, var der ikke mindre end 9 store Veler. Den nordligste af dem var som en stor Flod med mange Bifloder. Den var 28 Fod dyb og gik langt ind i Padelek Sogn. De fleste fandtes dog imod Syd, hvor Diget næsten var helt borte. En af Velerne gik midt igennem Lundenberg Kirke, hvis Klokke

¹⁾ Ejderstedter Landregister 1636 A. XXIV. Nr. 729 og Landrechnung von Everschop und Utholm 1634 og flg. Aar.

²⁾ P. Sax's Beskrivelse af Lundenberg Herred, Gl. Kgl. Saml. Nr. 1024 Fol.

³⁾ A. XX. Nr. 1117.

forsvandt i Dybet og først en Menneskealder senere atter droges frem for Dagens Lys. — Antallet af druknede sættes af Heimreich til ca. 100 Personer af Peter Sax til 45.

I flere Aar henlaa saa godt som hele Herredet udyrket og under Vand.¹⁾ Først 1643 lykkedes det efter flere frugtesløse Forsøg at genvinde Størstedelen af det tabte Land, nemlig henved 3000 Dt. Kort Tid efter samledes de to indvundne Koge — Øster- og Vesterkogen — til et Sogn, Simonsberg. Før 1634 havde Herredet skattet af 60 Plove, hvilket Tal nu blev sat ned til 50. Herredets Areal beløb sig umiddelbart før Floden til 3497 Dt., der var da tabt henved 500 Dt. Land.²⁾

Fra Egnen umiddelbart Nord for Lundenberg Herred har vi kun faa Efterretninger om Flodens Virkninger. Byen Husum led stort Tab ved Nordstrands Undergang. Den havde Handelen paa Nordstrand, og en Mængde af dens Borgere havde store Summer anbragte hos nordstrandske Bønder. De allerfleste af disse Penge gik naturligtvis, som alt omtalt, tabt.³⁾

I Hatsted Marsk skal der ifølge Heimreich være druknet 50 Mennesker. For Nørregøsherreds Vedkommende sættes Antallet af druknede til 800. 150 Huse skylledes helt bort, og mange flere beskadigedes. Desuden druknede der en Mængde Kvæg. Ved et kort Tid efter (7. Decbr.) udstedt Reskript fritoges de i Herredet boende kongelige Undersaatte for et Aars Skat og Landgilde. Naar Skaden

¹⁾ Ogsaa Beboerne af Lundenberg Herred fritoges for at betale den før Floden stiftede Privatgæld, idet der, som Heimreich siger, paabødes Kreditorerne perpetuum silentium.

²⁾ Husumer Amtsrechnung 1637 og flg. Aar. Statsark.

³⁾ Jfr. J. Lasz: Sammel. einiger Husumischen Nachr. II. 100 f.

nærmere var undersøgt, vilde Kongen endvidere yde dem Ris, Lægter og Tømmer til Istandsættelse af deres Huse og Diger.¹⁾

Værst medtaget var det nærmest Havet liggende Okholm Sogn, hvor der var druknet over 400 Mennesker og 600 Stkr. Kvæg. Kirken ødelagdes fuldstændig og blev først 13 Aar senere genopbygget. Da Sognet efter flere Aars Forløb atter blev inddiget, maatte 300 af den før Stormfloden 2200 Dt. store Kog lades uden for Digerne. Og det var ikke det eneste Sted, Digerne maatte rykkes tilbage. Ogsaa „Sterdebøl ny Kog“ paa 380 Dt., der laa Syd for Okholm, maatte foreløbig prigsives til Havet.

I Bargum Sogn skal der være druknet 300 Mennesker. Fra de øvrige Sogne har vi kun faa Oplysninger om Skadens Omfang. Ifølge et Tingsvidne, der er udstedt paa Nørregøs Herredsting 4. Maj 1640, vurderedes den Skade, som 4 i Langhorn boende rantzauske Bønder havde lidt paa Hus, Korn, Hø og Kvæg til henholdsvis 500, 660, 800 og 1060 Mk. lybsk. Og man kan vel gaa ud fra, at Sognets øvrige Beboere har haft lignende Tab. I høje Toner klages der over, at de endnu „ligger i det salte Vand“, skønt de har anvendt mange Penge og stort Arbejde paa Digernes Istandsættelse.²⁾

¹⁾ Resolutions und Bescheide Nr. 147 p. 465. Rigsark. Beboerne havde desuden ansøgt om Nedsættelse af Plovtallet, „da sie gegen die fürstliche gerechnet fast mit gedoppelten Pflügen beleget.“ Men med Hensyn til dette Punkt kunde Kongen ikke selv tage nogen Bestemmelse. De maatte ansøge hos „den gesambten Ständen auff algemeinen Landtage.“

²⁾ C. XII. 4 Nr. 74, Statsark. . . . „se (de 4 Mænd) sowoll alsz och wy andern im gantzen Carspell vnnndt hierunter gelegene von Anno 1634 vnnndt annoch darher im Soltenwater ligger, von einem Jahre thom andern diken, vnser arbeit vnnndt vermögent nicht allein daran gesetttet, sondern auch von andern dartho geldt up nemen möten.“ . . .

Alle de til Tønder Amt hørende Koge skal have været oversvømmede. I Tønder By menes Vandet at have staaet $1\frac{1}{2}$ Alen højt i Kirken.¹⁾ Omtrent samme Højde naaede det i Klægsbøl Kirke, forudsat at man kan fæste Lid til det Flodmærke, der findes malet paa et temmelig nyt Panel paa Kirkens nordre Væg.²⁾

Heimreich sætter Antallet af druknede for hele Amtets Vedkommende til 600 Mennesker. Men dette Tal er for lavt sat, hvis de for de enkelte Herreder anførte Specialefterretninger skal passe. Eller ogsaa er de sidste for højt satte. Det er i hvert Fald Tilfældet for Klægsbøl Sogns Vedkommende, hvor der ifølge Kirkebogen kun druknede 60 Mennesker og ikke som af Heimreich anført 72.

Fra de enkelte Sogne i Kær Herred har Heimreich følgende Specialefterretninger:

	Mennesker	Heste	Hornkvæg	Faar	Svin	Huse
Stedesand	115	23	104	70	22	21
Enge	50	23	24	49	46	
Læk	32	19	117	36	25	
Klægsbøl	72	25	453	296	109	28
Brarup	5	21	112	73	42	
Humtrup	16	49	190	80	30	
Løgum	13	54	160	91	100	
Karlum	3	17	21			

I Bøking Herred har Tabene sikkert været større end i Amtets øvrige Herreder. I den sydlige Del af nævnte Herred var man just i Færd med et større Inddigningsforetagende, idet man ved Opførelsen af et Dige

¹⁾ Camerer, Nachr. II. 723.

²⁾ Ifølge Præstens Optegnelse i Kirkebogen indtraf Floden først her Kl. 4 om Morgenen den 12. Oktbr.

fra Vaigaardkog over Øerne Faretoft, Dagebøl og Galmsbøl henimod Viding Herred, haabede at indvinde store Arealer nyt Land. Dette store Foretagende, som var overdraget til hollandske Entreprenører, og som til Tider beskæftigede mellem 5 og 6000 Mand, var paabegyndt i April Maaned 1632 og fortsattes de følgende Aar. En Sommerflod den 24.—25. August 1634 havde allerede forvoldt en ikke ringe Skade, men ved Stormfloden den 11. Oktbr. gik alt tabt. Da Hollænderne efter flere mislykkede Forsøg havde givet tabt, lykkedes det Beboerne i de bagved liggende Koge i Aarene 1637—41 at indvinde Maasbølkog paa 4000 Dt. Land — det fattige Resultat af et saa stort anlagt Foretagende. — Antallet af druknede i Bøking Herred sættes til 402 Personer. Blandt de druknede var Præsten i Faretoft, H. Riggel og hans Familie. Det varede længe, inden de gamle Havdiger blev ordentlig satte i Stand, og ikke saa faa Koge led i flere Aar meget af det salte Vand.¹⁾

I Horsbøl eller Viding Herred skal der være druknet 143 Mennesker, 239 Heste, 496 store og 863 smaa Kreaturer, og 67 Huse skylledes bort. „Jeg har ogsaa,“ siger Heimreich, „af en anden Relation set, at der i Emmelsbøl druknede 21, paa Oldenhof 13, i Horsbøl 5, i Klangsbøl 4, i Riksbøl og Rodenæs 44, i Nykirke 55 og i Aven-toft 23 Mennesker.“

(Fortsættes.)

¹⁾ C. XII. Nr. 77. Statsark.